SAT-2G.509-1-ESIR-LC-04

Text, Text Linguistics, and Intertextuality

Boyan Denizov

Текст, текстолингвистика и интертекстуалност

Боян Денизов

Text, Text linguistics and Intertextuality by Boyan Denizov. *This paper analyzes the significance of text in modern linguistics and the shift of interest from the sentence to the text as semantic units. Some of the basic problems of text linguistics are represented, e.g. the definition of text, the relationship between author and recipient of a text, the originality of a text, the interdependence between text and context and text and culture, among others.*

Key words*: text, context, cultural context, cohesion, intertextuality, interpretation, reinterpretation*

ВЪВЕДЕНИЕ

Както и самата лингвокултурология, с която е тясно свързана, и текстолингвистиката е млада – нейното зараждане се отнася към 60-те години на XX век, въпреки че (също както лингвокултурологията!) и нейните корени могат да се проследят назад във времето чак до реториката на Древна Гърция, до Аристотел и диалозите на Платон, през Талмуда, херменевтиката на средновековните текстове, Ф. Шлайермахер, В. Дилтай, М. Хайдегер, Х.Г. Гадамер и др., до втората половина на XX век.

Интересът към текста като специфично явление се дължи на промяната в лингвистиката, настъпила през средата на XX век, когато фокусът на изследванията се пренася от езика към речта, от изречението (дотогава смятано като най-голямата езикова единица) – към текста. Започва „трансформиране на лингвистиката на езика в лингвистика на текста, която да описва всички езикови единици от гледна точка на участието им в изграждането на текстовете". [1] Налага се постепенно мнението, че хората общуват не толкова чрез думи, фрази или изречения, а чрез текстове. Един от първите, които настояват за такъв подход, е Еухенио Косериу (1921-2002).

ИЗЛОЖЕНИЕ

Както и при другите лингвистични дисциплини, и тук наблюдаваме голяма доза субективност. Самото название на тази научна дисциплина е обект на спорове. Тя бива наричана текстолингвистика, лингвистика на текста, текстова лингвистика, граматика на текста, теория на текста, дискурсивен анализ и пр. Обектът и методологията ѝ също не са съвсем уточнени. Съществуват две основни тенденции: текстолингвистиката да се разглежда само като част от лингвистиката или да се възприема като интердисциплинарно поле за изследване, свързано със семиотиката, социологията, културологията, психологията, антропологията и други близки дисциплини. Именно втората тенденция се налага все повече като водеща в развитието на текстолингвистиката. Утвърждава се разбирането, че цялостното съдържание на един текст не може да се възприеме само на езиково равнище, а се разполага на едно по-високо ниво. В тази насока са изследванията на Владимир Проп, Клод Леви-Строс, Ролан Барт, Цветан Тодоров, Юлия Кръстева, Жак Дерида, Умберто Еко, Робер дьо Богран, Волфганг Дреслер и др. Представителите на московско-тартуската семиотична школа (Юрий Лотман и др.) например

разработват предимно семиотичен подход, а това неизбежно свързва текстолингвистиката с културологията. Затова неслучайно те използват термина „текст на културата”.

В България с текстолингвистика се занимават Богдан Богданов, Елка Добрева, Ивелина Савова, Моско Москов, Станка Стоянова-Йовчева и др. Последните двама представят на българската публика станалия вече класически в сферата на това направление труд „Увод в текстовата лингвистика” на Робер дьо Богранд и Волфганг Дреслер – представители на школата по текстолингвистика към университета във Виена. Книгата е публикувана в оригинал през 1981г., а българският превод – през 1995г. В нея, между другото, учените предлагат и своето виждане по отношение критериите за текстуалност. Те обособяват 7 такива критерия: кохезия, кохерентност, интенционалност, акцептабилност, ситуационалност, интертекстуалност и информативност, които действат едновременно с различна степен на изразеност, за да може да се оформи един текст. [2] В своя учебник „Текстолингвистика” пък, Е. Добрева и И. Савова пишат за 5 критерии за текстуалност: семиотичност, интенционалност, автономност, комуникативна самостойност и ситуативност. [3]

В скоби казано, именно този проблем се явява един от централните в сферата на текстолингвистиката, а именно – какво представлява текста. Едва ли проблемът ще намери категорично и прието от всички решение. По-скоро ще се наблюдават различни подходи, които ще наблягат на една или друга съставна част на сложното явление, наречено „текст”. Например немският лингвист Хайнц Фатер смята повечето от критериите на Богранд и Дреслер по отношение на текста за „проблематични”. [4] Той откроява кохерентността като „доминиращият критерий за текстуалността; тя е централна категория за осъществяването на един текст...” [5] Според Фатер, ако е налице кохерентност, дори и всички други категории да не присъстват, то последователността от думи и фрази, може да се нарече текст.

В споменатия учебник на Е. Добрева и И. Савова се стига до следния извод: „Трудността текстът да бъде всеобхватно и точно определен има своите обективни причини. Той все пак сравнително отскоро е предмет на езикознанието и редица негови особености все още не са достатъчно проучени. От друга страна, проблеми поставя и пределно сложният характер на самия текст като речево образувание, което нито структурно, нито смислово е механичен сбор от характеристиките на отделните му съставящи. И накрая, специфичните функции на текстовете в социалната практика, както и появата им винаги в екстралингвистична среда (в конкретна комуникативна ситуация) обуславят факта, че за тяхното пораждане, възприемане и разбиране значение имат множество неезикови фактори (социални, институционални, психологически, ситуативни). От това произтича, че текстът не може да бъде обхванат само с лингвистични критерии, че чисто лингвистичната постановка за същността му би била едностранчива и непълна.” [6]

Подобна гледна точка застъпва и друг известен лингвист – Майкъл Халидей (Michael Halliday). В своята книга „Език, контекст и текст: аспекти на езика в социално-семантична переспектива” (Language, context, and text: aspects of language in a social-semiotic perspective), публикувана през 1985г., той пише: „ ...начинът за разбиране на един език лежи в изучаването на текстове.” [7] Изследователят отделя много голямо внимание на контекста и дори твърди, че е съществувала теория на контекста преди да има теория на текста [8], посочвайки теорията на антрополога Бронислав Малиновски за „контекста на

ситуацията". Този термин е въведен от Малиновски още през 1923г. Той има предвид средата, в която съществува текстът. Пак Малиновски въвежда и друг термин, а именно „контекст на културата", който е по-широк и действа на по-дълбоко ниво. Отначало Малиновски смята, че тези термини са приложими само за примитивните култури и езици (тези без писменост), но по-късно универсализира този подход към всички езици и всички култури. [9]

Халидей оценява високо тези подходи и ги доразвива, приемайки тези и други термини на Малиновски.

Още от самото заглавие на книгата е ясно, че Халидей се фокусира преди всичко върху семантичната и социална функция на текста. Той дава много кратко определение на текста: „функционален език" [10] На същата страница той отбелязва: „...въпреки че когато го запишем (текста – бел. моя, Б. Д.), той изглежда като съставен от думи и изречения, всъщност е съставен от значения ... текстът всъщност е семантична единица. Той не е нещо, което може да се определи като просто друг вид изречение, само че по-голямо."

И още нещо много важно – текстът е едновременно продукт и процес и за неговото възприемане е необходимо да се отчитат и двете му същности. Той е продукт, защото е завършен и зафиксиран във времето, но неговото семантично съдържание е променливо в голяма степен, т.е. той е и процес (на възприемане). И разбира се, не може да се пренебрегне и фактът, че всеки текст е и „социална комуникация на значения", както пише Халидей. Именно тази комуникативна същност на текста поставя във фокуса на вниманието и един друг проблем: интертекстуалността (българският културолог Никола Георгиев предпочита термина „междутекстовост"). Най-опростено това означава връзките между даден текст и предхождащите го във времето други текстове. Терминът е въведен в научно обращение от Юлия Кръстева през 60-те години на XX век. Тя и нейните колеги-структуралисти са склонни да възприемат текста като „мозайка от цитати" и да отхвърлят неговата уникалност и новаторство. Тръгвайки от тезата на Михаил Бахтин за „текста като диалог", те поставят акцента преди всичко върху ВЪЗПРИЕМАНЕТО на текста, а не толкова върху неговото създаване. Оттам – далеч по-голямото значение на читателя или слушателя на един текст, отколкото на автора му. Всъщност те са склонни да възприемат потребителя на текста като малко или много съавтор на текста в семантично отношение.

Въпросът за това доколко един текст е оригинален и доколко той представлява цитати на теми, мотиви, герои, дори фразеологични съчетания от предишни автори, е изключително сложен въпрос. В най-широк смисъл всяка употреба на езика в процес на комуникация е интертекстуалност, тъй като разчита на предишни системи от значения и послания. Особено при по-развитите култури, които имат писменост, е почти невъзможно да се избяга от влиянието на предишни текстове (които нарекохме „прецедентни") и които се явяват централни в семантичната структура на дадена култура. Този въпрос винаги е стоял на вниманието на литературната критика, която, за да опише интертекстуалността, борави с понятия като алюзия, цитат, пастиш, пародия и като най-груба и морално неприемлива форма на интертекстуалност – плагиатство. По редица специфични причини, те се наложиха особено силно в модерната литература, която има компилативен и еклектичен характер.

Изследователите разграничават различни видове интертекстуалност. Например австралиецът Джон Фиски (John Fiske) говори за „вертикална" и „хоризонтална" интертекстуалност. [11] Той определя книга, препращаща към

друга книга, като „хоризонтална интертекстуалност", а книга, препращаща към филм, например – като „вертикална". Норман Феъклаф (Norman Fairclough) предпочита друго разграничаване: явна (manifest) и съставна (constitutive) интертекстуалност. Първата е максимално конкретна и резултат на умисъл, а втората е по-обща и е свързана по-скоро със структурата, жанровата принадлежност на текстовете и пр. Феъклаф е един от създателите на критичния дискурсивен анализ и изследва езика (съответно текстовете) преди всичко като начини за налагане на властта, т.е., текстолингвистиката се свързва със социолингвистиката. Той е силно повлиян от Бахтин и Халидей. Нему принадлежи твърдението, че „интертекстуалността всъщност е реконтекстуализация". Отново се натъкваме на пряката връзка текст-контекст, за която Халидей посочва, че е диалектическа – „ ...текстът създава контекста толкова, колкото контекстът създава текста". [12]

Редно е да се отбележи, че понякога интертекстуалността може и да не е преднамерена или съзнателно търсена. Доколкото текстът е комуникация с две страни: автор и потребител, то напълно възможно е между тях да възникнат проблеми в комуникационния процес. Намеренията на автора могат да не бъдат разбрани от потребителя или да бъдат интерпретирани в друга насока.

Отново се изправяме пред проблема автор – читател. Коя от двете страни е водещата? В миналото това безспорно е бил авторът на текста. По-късно, както вече беше отбелязано, Кръстева и други изследователи се стремят да реабилитират значението на потребителя на даден текст, да го възприемат като съавтор. Стига се и до крайности в това отношение, като въобще се подлага на съмнение самата концепция за съществуването на автор, т.е., интертекстуалността се фетишизира в някаква степен.

Този подход обаче е силно атакуван от други лингвисти, културолози и литературни критици като например канадката Линда Хътчиън (Linda Hutcheon) от университета в Торонто, които смятат, че така ролята на автора се принизява и се отрича въобще възможността за творчество.

Считам, че потребителя на даден текст може да досъздаде и да реинтерпретира един текст, но в определени граници. Все пак във взаимоотношенията автор – читател смятам, че ролята на автора е по-значима, тъй като именно той е инициаторът на текста като форма на комуникация. А и интертекстуалността, разбирана като поредица от цитати, може да бъда само частична, никога пълна. Самият процес на подбор на цитати, разбирани възможно най-широко, също е творчески акт.

Явлението "интертекстуалност" е съществувало още в зората на цивилизацията и културата, от времето, когато се зараждат различните писмени системи. Дори и текстовете с най-голяма обществена и историческа значимост – например „свещените" текстове на големите, световни религии – са поне частично компилативни. Интертекстуалността е съпътствала и очевидно ще съпътства човешката словесна култура.

В рамките на англоезичната литература на XX век би трябвало да се споменат поне няколко ярки проявления на интертекстуалността.

Например произведението на Джийн Рийс „Безбрежното Сарагасово море" (1966г.) е доразвиване на сюжета на романа „Джейн Еър" от Шарлот Бронте. Американският писател Джон Стайнбек преработва иронично легендите за крал Артур в своя роман „Тортила Флет" (1935г.) и библейския мит за братоубийството в „На изток от рая" (1952г.). Но може би най-яркият пример за интертекстуалност е романът „Одисей" на Джеймс Джойс (1922г.) – едно пресъздаване на

безсмърния епос „Одисея" на Омир. В това огромно по обем произведение от 265 000 думи, оформени в 18 глави, Джойс едновременно утвърждава и пародира Омировата история по един изключително оригинален начин.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Банално е, но е вярно, че всеки текст отразява времето, когато е създаден. Но интерпретацията на текста е един никога несвършващ процес. Самата човешка култура може да се възприеме като един безкраен, непрекъснато пресъздаван текст, който „тече" през времето. Той ще съществува дотогава, докато съществуват хората.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Добрева Е. и И. Савова. Текстолингвистика. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски", 2000г., с. 6.
[2] дьо Богранд, Р., В. Дреслер и С. Стоянова-Йовчева. Увод в текстовата лингвистика. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски", 1995г.
[3] Добрева, Е. и И. Савова. Текстолингвистика. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски", 2000г., с. 22
[4] Фатер, Х. .Увод в езикознанието. София: КК „Труд", 2002г., с. 265.
[5] Фатер, Х. Увод в езикознанието, с. 269.
[6] Добрева, Е. и И. Савова. Текстолингвистика, с. 61
[7] Halliday, M. A. K., and Ruqaiya Hasan. Language, context, and text: aspects of language in a social-semiotic perspective". Oxford: Oxford University Press, 1990 [1st ed. 1985г.], p. 5.
[8] Halliday, M. A. K., and Ruqaiya Hasan. Language, context, and text, p. 5.
[9] Halliday, M. A. K., and Ruqaiya Hasan. Language, context, and text, p. 7.
[10] Halliday, M. A. K., and Ruqaiya Hasan. Language, context, and text, p. 10.
[11] Wikipedia: Intertextuality – https://en.wikipedia.org/wiki/Intertextuality (дата на достъп: 14.06.2016г.)
[12] Halliday, M. A. K., and Ruqaiya Hasan. Language, context, and text. с. 47.

Консултант:

Доц. д.н. Румяна Петрова, Катедра "Европеистика и международни отношения", ФБМ, Русенски университет "Ангел Кънчев", тел.: 082-888 811, e-mail: roumyana.petrova@yahoo.com

За контакти:

Препод. д-рант Боян Денизов, Катедра "Европеистика и международни отношения", ФБМ, Русенски университет "Ангел Кънчев", тел.: 082-888 811, e-mail: denizov@abv.bg